

Bérczy Károly

Száz éve halt meg Bérczy Károly. Ma már a legfontosabbat is kevesen tudják róla, azt, hogy a magyar fordításirodalom majd egy évszázadig legnépszerűbb remeke, Puskin Anyeginjének fordítása az ő nevéhez fűződik. Az irodalmi lexikonok rövid cikkei, az irodalomtörténetek mérsékelt terjedelmű fejezetei sommas és sablonos ismertetést ismételnének róla. Élete és munkássága ma már leginkább csak adat, adalék, jegyzet.

Most, halálának évfordulóján kötelességünknek érezzük felidézni Bérczy Károly egyéniségét, cselekedeteit és a kort, amelyben élt, amelynek egyik legismertebb írója volt; felidézni megénk szülöttének, Petőfi, Jokai, Madách társának és barátjának emlékét.

Bérczy Károly 1821. március 21-én született Balassagyarmaton. Apja, János a megyei tisztikar tagja, Nógrád főorvosa volt, aki eredeti családnevét — Stand — 1804-ben cserélte fel Bérczyre. A Stand család Svédországból Németországon keresztül származott Magyarországra a hétéves háború idején. Bérczy János valószínűleg Nagybonyban született, szülei nyolcadik, legfiatalabb gyermekeként és orvosi pályára lépett. Tanulmányait a pesti egyetemen végezte be, és egy ideig a híres Stähly professzor asszisztense volt. Rokonai közül unokatestvére, Károly a leghíresebb. Ő, a Petőfi által is versbe foglalt Megyeri néven lett a XIX. század egyik legnevesebb színésze. Bérczy Károly anyja, Molnár Júlia egy pozsony-megyei nemesi családból származott.

Balassagyarmat, Bérczy szülőhelye a század elején még rendkívül kicsiny település volt. 1825-ben is csak 3692 lakos élt túlnyomórészt zsindey- és zsuptetős házaiban. Gyakori tűzvészek, járványok, vízhiány késleltették fejlődését. A XIX. század első évtizedeiben azonban végül is megindult felvirágzása. A környék jól termő földjei, a céhes ipar megerősödése, a helyi vásárok ösztönző piacigényei, és az, hogy a Csehország és Lengyelország felé futó — Pest—Vác—Losonc — útvonal egyik állomása, jelentős gazdasági fellendülést biztosított számára. Ugyanekkor vált valóban a megye politikai, társadalmi, kulturális központjává is. 1790-ben a megyevivűlések színhelyét Szűgyből Balassagyarmatra, a német katonaság által elhagyott kaszárnyába tették át. Megváltozott a város külső képe is, de legfigyelemreméltóbb mégis

az a társadalmi, szellemi felpezsdülés, amelyet a reformkori harcok új, ambíciókkal teli, tehetséggel megáldott, széleskörű és alapos műveltséget szerzett megyei nemzedékének fellépése hozott meg. Közülük sokan nem csupán a politikai, hanem a tudományos élet ismert alakjaivá is váltak. Íme néhány név a vezetők közül: Sréter János, Gyurcsányi Gábor, Prónay János, Baloghy Lajos, Mocsáry Antal, Kacs Kovics Lajos, Kubinyi Ferenc és Ágoston, Fráter Pál, Veres Pál, Szontágh Pál. Magatartásuk bátorságát, gondolkodásmódjuk felvilágosultságát a királyi leiratok visszautasítása, a királyi biztosokkal való szembeszállás, haladó szemléletű országgyűlési beszédek, követi utasítások és a korukban példamutatóan első — 1831-ben megalkított — közművelődési egyesület, a Nógrádi Nemzeti Intézet létrehozása, a „nemzeti léleknek és erőnek ébresztgetésére és fenntartására, a honi nyelv virágzására”, bizonyítja leginkább.

A megyei főorvos jól beillett e társaságba. Nemességét nevének megváltoztatásakor elvesztette ugyan — Metternich nem engedélyezte a német nemesi cím átvitelét a magyar névre —, de széleskörű műveltsége, tudományos és irodalmi tevékenysége, tiszteletet ébresztett iránta, magatartása népszerűséget szerzett számára. Az elismertség jele, hogy többször meg akarták választani táblabírónak is. Tagja volt a jénai Minerológiai Társaságnak, saját orvosi tanulmányain, cikkein kívül franciából, spanyolból és németből fordított, illetve magyarozott műveket. Elmélyülten tanulmányozta a görög és latin irodalmat és maga is írt verseket (Széchenyi Ferenc könyvtáráról; egy mohorai barátja emlékezetére). Az Esztergomban megjelent *Uránia* című zsebkönyvben — melyet Szeder Fábíán István szerkesztett és a múltat romantikus szemlélettel felidéző, a reformkor eszméit szolgáló alkotásokat tartalmazott — jelent meg 1828-ban a három gyűrű. Castíliai rege rimes versekben című műve.

A Bérczy-család jó anyagi körülmények között élt, kiegyensúlyozott, harmónikus légkörben. Otthonuk, — a tágas nemesi kuriához hasonló ház — ajtaja bizonyára nyitva állt a barátok, ismerősök, a hivatali társak előtt, akik körében a napi érdekeségeken kívül, sor került a közélet és a szellemi élet felvilágosult szellemű, komolyabb megbeszélésére is. Ez a szellem látszik hatni a család mindkét fiúgyermeke pályájának alakulására is. Egyiktől sem idegen a társadalmi cselekvés, a közéleti feladatvállalás gondolata, a reformkor eszmevilága. Károly bátyja, Lajos (1810—1883) ügyvéd és Nógrád megye törvényszéki ülnöke, majd főügyésze volt. A forradalom és a szabadságharc idején a nemzetőrség szervezésében vett részt. A bukás után börtönbüntetést szenvedett, és állásából is felfüggesztették. A család — Lajos családjának — tekintélye, társasági szerepe tükröződik a város későbbi életének egyik Mikszáth-tal kapcsolatos epizódjában is. Mikszáth Kálmánné írta le visszaemlékezéseiben az 1871-ben Balassagyarmatra került Mikszáth — aki Bérczyékkel valamilyen rokonságban állt — körül kialakult helyzetet: „... A kisvárosi társaság kétfelé szakadt, az egyik volt a mienk, a másiknak központja volt a mi régi haragosunk, a Bérczy-család. Két gyönyörű leány volt a háznál, akik Mikszáthnak gyermekkori játszótársai voltak... Lehet képzelni, micsoda dilemmába jutott szegény Mikszáth, annál is inkább, mert más lányosházakhoz is kezdték hívogatni. Sokféle zsebei telve voltak meghívókkal, ilyenformán: legyen szerencsénk egy császe teára... jó feketekávéra... vacsorára. Bérczyék pláne meghívták mákoskukoricára is...”

Bérczy Károly 12 éves koráig élt Balassagyarmaton. Elemi iskolai tanulmányait apja és Tordy János plébános segítette, irányította. A gimnázium négy szintaktikai

osztályát 1829—1833-ig — részben magántanulóként — a váci kegyesrendiek, a két humán osztályt pedig 1833—35-ig a pesti piaristák iskolájában végezte el. Szorgalmas tanuló volt, irodalomból különösen kiváló. Váci tanulóéveiből való az első adat Madách Imrével való ismeretségére vonatkozóan. Madách ugyanis abban a 3. osztályban volt magántanuló, amelyben Bérczy is tanult.

Amikor a humán osztályok elvégzése után választania kellett, hogy a váci vagy a pesti egyetemre menjen-e, Bérczy Pestet választotta. Ugyanott lett joghallgató is (1838). Jogi tanulmányainak befejezése után patvarista a nógrádi Alsó-Bodonyban, Horváth Elek szolgabírónál, jurátus pedig Pesten, Gyurcsányi Gábor szeptemvirnél volt. Az ügyvédi vizsgát 1842. március 11-én tette le.

Bérczy már tanulóéveiben találkozhatott az akkor még iskolapadokban ülő, de a diákszervezetekben már nagy tettekre készülődő „Fiatall Magyarország” mozgalmaival. Nem tudjuk, hogy Bérczynek milyen kapcsolata volt velük, de tény, hogy a pesti piarista diákok 1833-ban — Bérczy ekkor került oda — egy kötetnyi verset adtak ki. Egy titkosrendőri jelentés 1839-ben arról számolt be, hogy a pesti jogászok között — Bérczy is itt tanult — egy társaság alakult, amelynek célja magukat bölcséletben „és más hasznos tudományokban” képezni „a nézetek kölcsönös kicserélése és egymás kölcsönös felvilágosítása révén. 1842-ben pedig eredménytelenül kérték a kari tanácsot egy diáktársaság engedélyezésére.

Ha nyomon akarjuk kísérni Bérczy gondolatvilágának, magatartásának alakulását, annak eredetét, nem felesleges felfigyelni Horváth Elek és Gyurcsányi Gábor személyére. Bizonyára nem volt véletlen, hogy melléjük került. Valószínűleg a család jó ismerősei, barátai lehettek, hiszen Gyurcsányi és Horváth Elek nagybátyja Bérczy apjának hivatalnoktársa volt. De az ismeretségen túl közrejátszhatott a kiválasztásukban eszmei, emberi szimpátia is. A megyei politikai élet egy-egy jelentős szakaszában éppen a haladó erők vezéri szerepét vállalták mindketten. Gyurcsányi Gábor 1819-től 1828-ig másodalispánként működött. Ő vezette az 1822—23-as megyei ellenállási mozgalmat, majd az 1825-ös országgyűlésen nagyhatású és meggyőzőerejű szónoklataival az ellenzék támogatójaként vált ismertté. Követtársával, Prónay Jánossal 5 javasolja 1826-ban a hazafias szellemű Nógrádi Nemzeti Intézet megalakítását. 1828-ban első alispánná választották. Működése természetesen felkeltette az udvar ellenszenvét, királyi vizsgálóbiztosokat küldtek a megyébe. Ezek eredménytelensége után sajátos módon oldották meg a helyzetet. Hogy Gyurcsányit a megyei politikai életből kivonják, 1832-ben a királyi tábla ülnökévé, később altárnokká, majd pedig a hétszemélyes tábla ülnökévé nevezték ki. Ebben az időben kezdhetette meg hivatali pályafutását Horváth Elek, aki aztán a forradalom és a szabadságharc idején lett a megyei politikai élet töretlen hitű vezetője. Másodalispánná 1848 májusában, első alispánná pedig júliusban választották meg. Lelkesen támogatta a nemzetőrség megszervezését, és amikor a császári seregek ideiglenesen elfoglalták a megye területét, 1849 januárjában, nem volt hajlandó meghódolni a császári biztosnak, amiért 5 hetes börtönbüntetést szenvedett. A szabadságharc leverése után fogságba esett és a pesti Újépületben raboskodott. 1861-ben a megyei tisztújító közgyűlés jegyzőkönyvben örökítette meg hazafias hűségét és bátor magatartását. Mindezek alapján nem lehet kétségünk, hogy e két ember irányító, alakító szerepének hatása volt Bérczy Károly szemléletének alakulására.

Úgy tűnik, hogy Bérczy különösen vonzódott a pesti élethez. Vác helyett már előbb is Pestet választotta, de nem véletlen szerencse, hogy Pesten jurátuskodhatott, és bizonyára az sem, hogy 1842-ben — nem Madách útját járta, akivel szinte egy-

időben tett ügyvédi vizsgát, és aki visszatérve vidékre, megyei aljegyző lett — olyan gyorsan elvállalta kineveztetését díjtalan fogalmazó-gyakornokká a Helytartótanács-hoz. Elhatározásaiban, szándékainak alakulásában nem az ismerősök és barátok biztosságot adó segítőkészsége, nem is valamilyen hivatali karrier vágya és reménye kapott döntő szerepet, hanem valami más. Más: minden bizonnyal írói törekvései, és az, ami ezzel járt: a forrongó, érdekes szellemi, irodalmi és társadalmi élet vonzása.

Első írásai elsőéves joghallgató korában jelentek meg. 1838-ban a Munkácsy János által szerkesztett Rajzolatok között novelláit (Fülekvár, A jövevények, Szerelembosszú) és verseit. Ez után a kor legismertebb szépirodalmi folyóirataiban — Honművész, Pesti Divatlap, Életképek, Honderű — jelentek meg elbeszélései, fordításai, versei, balladái, bírálatai. Megpróbálkozott drámairással is. Nem mondható termékeny írónak, és megjelent művei sem különösebben jelentősek ugyan, de neve általuk ismertté vált és alkotásai népszerűek voltak. Már 1838-ban Madách őt kérte, hogy mondjon véleményt verseiről: „Hozzám is hozott egy párt, sajátjait s tej- és vérvegyületű arcán utóbbi lón uralkodó, midőn mélytűzű fekete szemeit rámszegezve kért, mondanék munkáiról lehető legőszintébb és legszigorúbb véleményt. Tekintély lehettem előtte, mert néhány versem és beszélyem jelent meg már a Rajzolatokban és Regélőben.” (Bérczy Madáchról mondott emlékbeszéde. 1864.). A negyvenes évek közepén pedig már az iskolai önképzőkörökben és irodalmi diáktársaságokban országsszerte szavalták költeményeit.

Versei a kor ízlését tükrözték, szentimentális érzésvilág, erőszakolt keresettség jellemezte azokat. Csak a legjobbakban tűntek fel a társadalmi kérdések demokratikus szemléletére, és az egyszerűsége való törekvésének jelei.

Fenn a termék csillogó ölében
Tombol, élvez a víg úrsereg, —
Lenn a tél hideg sötét kódében
Rongya közt a koldus didereg,
Feltekint a dűsnak ablakára,
Nem kívánva, csak feleslegét, —
S visszadől a durva kőpárnára
Megátkozni sínlő életét.
Akinek nincs enni, maga lássa —
Hiszen ez csak a világ folyása.

Boldog az, ki mással nem törődik
S részvétet nem ismer kebele,
Fájdalomtól búra nem edződik,
Boldog a mindennap embere,
Lelkében nincs egy magasztos érzet,
Szzebbért, jobbért szíve nem dobog,
A honért elég, hogy őse vérezett,
Áldott földjén ő csak hízni fog, —
Ámde, mi a jobbak nyugtatása:
Önszívében van vigasztalása.

(Világ folyása, 1844)

Ha volnék rózsaszál,
Érted virágzanám,
S szemed tekintete
Harmatként szállna rám.

Letörnél majd talán
Egy bájos reggelen;
S dicső sors várna rám:
Meghalni kebleden.

Kerted virági közt
Ott foglalnék helyet,
Hol legötbbet mulat
Mosolygó szép szemed.

(Volnék ... 1846)

Balladái (Széchi Dezső önfeláldozása Róbert Károlyért, Béla és Borics, A két Frangepán), mint címük is mutatja, történelmi ihletésűek voltak és bennük a magyar romantikus iskola hatását érezhetjük. Elbeszélésein kezdettől fogva az angol irodalom iránti mély érdeklődésének nyomait fedezhetjük fel. És esetenként ez a hatás már túlzott is volt, mint az a Bajzával 1843-ban folytatott vitában nyilvánvalóvá vált. Bajza Bérczy két novellájában (A sírásó, Vérség és csel) fedezte fel és próbálta bizonyítani a plágium tényét. 1840-ből maradt fenn egy fordulatokban gazdag, de lélektanilag nem eléggé kidolgozott négy felvonásos drámája is a Bitorlott szerelein.

Bérczy a negvenes években a pesti közélet ismert és népszerű alakjává vált. A tehetséges, művelt — angolul, németül, olaszul és franciául egyaránt írt és olvasott — szerény modorú, de szellemes vidám és eszmékért lelkesedni tudó fiatalembert mindenütt szívesen látták. Ő természetesen az 1841 táján gyülekezni kezdő, az irodalmi és a politikai megújulás szükségességét hirdető csoporthoz csatlakozott. Ez a fiatal írókból, joghallgatókból álló csoport, amelyet „Fiatal Magyarország”-nak, majd „Márciusi ifjúság”-nak neveztek el, a reformkor második nemzedéke volt. Az ő felépülésükkel valóságos őrségváltás ment végbe az irodalmi és a politikai életben. A visszaemlékezések színesen elevenítik fel szervezkedésüket, eszméiket, mindennapi életüket és a többiek között Bérczy alakját is.

A csoport igen jó barátságban, szinte mindig együtt volt, ismerkedtek, vitáztak egymással! „Néhány napot töltvén Pesten, folytonosan együtt valánk Pálffy, Petőfi és én. Nemsokára társaságunk tetemesen szaporodott, úgy hogy egy nap a »Két pisztoly«-ban egész nagy asztalt foglaltunk el, Bérczy Károly, Barna Ignác, Halász, a »Szivárvány« szerkesztője, Lauka Gusztáv és Lisznai Kálmán is ott voltak. Továbbá egy Berzsényi nevű paksi kasznár, ki szemét le nem vette Petőfiről. Beszéltünk, vitáztunk, eszméket cseréltünk, mert ezúttal több volt, mint étel, míg egyszerre valakinek az az ötlete támadt, hogy szavaljon el ki-ki egy darabot saját költeményeiből...” (Jámbor Pál (Hiador): Egy kedves emlékem).

Ugyanerről számolt be Degré Alajos is (Visszaemlékezéseim): „... A fiatal irodalmat csoportosulva találtam. Petőfi már szerepet játszott: nem az a fakó fiú volt többé, akivel Pozsonyban megismerkedtem, hanem finom magyar ruhába öltözködött, s magára tartó fiatalembert. Költeményei megjelentek, műveit díjazták és segédszerkesztő volt. Ekkor már Dobsa Lajos és Lisznai Kálmán is elszármazott Pozsonyból. Tehát ezek hármon, aztán Bérczy Károly, Pálffy Albert, Pákh Albert (Kaján Ábel), Emődy Dani, Sükey Károly, Tompa Mihály, Berecz Károly, Obernyik Károly (már akkor a Főúr és pór című színművével akadémiai jutalmat nyert) asztaltársaságot képeztek a Pilvaxban... Ez a kis asztaltársaság naponként ebéd után elfoglalta kerek asztalát, s a fekete kávé mellett folyt az adomázás, élcelődés, többnyire egymás

rovására neveltünk, a nélkül, hogy valaha harag vagy neheztelés lett volna a következménye. Pénz dolgában szűken voltunk, sőt egyharmada a társaságnak rendesen pénzzavarban is szenvedett, de kisegítettük egymást, úgy, hogy egyik-másik néha hitelét is igénybe vette barátja kedvéért...»

A közismert, irodalomtörténeti jelentőségű „Tizek Társasága” megalakításáról Jókai számolt be részletesen (A Fiatall Magyarországnak): „Ekkor egy eszme villant meg Petőfi agyában: az írói társulati terv. Miért minekünk mindig másoktól függünk? Egyesüljünk egy célra mind, s adjunk ki magunk egy közlőnyt. És aztán kötelezzük magunkat egy évig nem írni sehová, mint egyedül saját közlőnyünkbe. Tízen írtuk alá e szerződést: Petőfi, Pálffy, Degré, Obornyik, Pákh, Bérczy, Tompa, Kerényi, Lisznyai és én. Ez volt a »tizek társulata«. Csupán egyet hagytunk ki a számításunkból: azt, hogy abban az időben a lapkiadáshoz engedély is kellett. A laptulajdon akkor szabadalom volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A tizek nem kaptak egy negyedik lapra engedélyt, s egy évre terjedő fogadalmokkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem írhattak sehová. Ezt a helyzetet bölcsen felhasználta Frankenburg, s egy lekötelező felhívásban meghívta lapjához a tizeket, tért nyitva nekik, hogy irodalmi működésüket folytathassák. Kilencen elfogadták a meghívást, csak Obornyik nem... A többi elfogadta a tért, s a fiatal irodalom együttes erővel kezdte meg működését. De nemcsak azért volt az irodalom fiatal, mert tagjai ifjú emberek voltak, hanem azért is, mert új, ifjú és merész volt egész irányzata politikai, társadalmi, költészeti téren, elűtő az eddigitől, kezdeményező, korszakba vágó.

Bérczy egyéniségét is Jókai — a már említett művében — jellemezte találóan, szellemesen: „Bérczy Károly alakja finom, előkelő szabású volt, mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol. Mi többiek mind franciák voltunk. Bérczy pedig annyira angol volt, hogy csak angol írókat tanulmányozott, angol mérföldekben beszélt; s mikor egyszer valaki kétségbe vonta azon állítását, hogy színelőadás hat óra hosszat tarthatott, azt felelte rá: »Én angol órákat értettem.« Mint novellairó a lélektani búvárlók közé tartozott.» Társasági sikereinek okairól Arany László emlékezett meg emlékebeszédében: „Eleven, víg fiú volt, kedvence a társaságoknak és barátainak. Tréfában, apró csínytevésekben mindig leleményes, adomákban pedig kifogyhatatlan. Ezzel néha valódi bravourokat vitt végbe: jó kedvű baráti körben fogadott rá, hogy egymás után húsz vagy huszonöt olyan adomát mond el, még pedig jókat, amelyekből a jelenvoltak közül senki egyet sem ismer. Ha aztán valamelyik adomáját, mielőtt vége elcsattant, valaki folytatni tudta, akkor a már elmondottak nem számítottak, hanem elől kellett kezdenie a huszonötös sort. Amely adomát a társaság nem ismert elől jónak, a helyett újat kellett mondani. E miatt néha kétszer annyi adomát elő kellett szednie, mint tulajdonképpen a fogadás megkívánta volna; s mégis e tréfát egyazon társaság előtt többször is bírta ismételni.”

Ebben az időben találkozott Bérczy első és egyetlen szerelmével is. Három jóbarátjával és hivatalnoktársával Budán, a Svábhegyen bérelt lakást. Szomszédjukban állt a Frivaldszky család nyaralója, ahol nyaranta nagy társasági élet folyt. Itt ismerkedett meg a híres természettudós, Frivaldszky Imre leányával. A szinte mindennaposá vált vendégeskedés közben született a kölcsönös vonzódás és szerelem Bérczy és Anna — aki a négy leány közül a második volt — között 1846 nyarán. Egyik versében az öröm és kétség hangján emlékezett meg erről:

Eljött az alkony röpködő homálya,
De lelke éjén új nap kelt vala;
Ki mondja óh meg: ez a boldogságnak,
Vagy új keservnek volt-e hajnala?

Szerelmük beteljesedését — a költő kérdésének eldöntését — azonban országos és személyes okok is hosszú időn át késleltették.

Bérczy életében újabb jelentős szakasz kezdődött 1847 januárjában. Széchenyi István ekkor nevezte ki az országos közlekedési bizottsághoz tollvivői — jegyzői — állásra. Széchenyi közelsége, egyénisége és politikai nézetei bizonyára nem maradtak hatástalanok Bérczyre. Erről és kapcsolatukról azonban mindeddig csak általános megjegyzéseket és feltételezéseket ismerünk: „1847-ben gr. Széchenyi István mellé került, a kinek igen kedvelt embere lőn.” (Zichy Antal Emlékbeszéde) „Szép kitüntetés volt Széchenyi mellett szolgálni; rendkívüli iskola egy gondolkozó ifjúra nézve; mert a bureaui korlátozottság, pedantéria, vagy egyoldalúság befolyásától sehol nem lehetett oly messze, kivált államhivatalban, mint Széchenyi oldalán... Valamint ő maga nem akart ismerni sem testi, se lelki fáradtságot, sőt gyakran a legnagyobb erőfeszítéseket önként kereste: így környezőit is szerette különféle testi és lelki próbáknak vetni alá. Mintegy mérte őket, hogy önmagához hasonlítva, mennyit bírnak ki.” (Arany László Emlékbeszéde). S ez jó iskola volt Bérczyre nézve... Alkalmassint már itt ébredt fel benne a hajlani Széchenyi kedvenc eszméi: lóversenyügy, sportirodalom és casinói tevékenység iránt, s lett későbbben megtestesítője a nagy reformátor egyik eszméjének, a magyar sportirodalom megteremtésével.” (Paulovics István: Bérczy Károly élete és jellemzése. Bp. 1903.)

Széchenyi melletti szolgálata nem volt hosszú idejű. Széchenyi ugyan az első felelős minisztérium megalakulásakor magával vitte Bérczyt a közlekedési minisztériumba — és ez mindenképpen megbecsülést jelentett —, de a hivatali teendőiben betegsége nagy mértékben akadályozta. Ugyanis 1848 februárjában egy pozsonyi hivatalos útján meghűlt és egy ideig Pozsonyban, majd Pesten feküdt betegen. Gyógyulása nem volt teljes, mert szervi szívbaja 1848—49 telén kiújult. 1849 tavaszán a levegőváltozás gyógyító hatásában reménykedve bátyjához, Balassagyarmatra költözött. A forradalomban és a szabadságharcban így nem vehetett részt betegsége miatt, de versei lelkesedését, majd együttérző keserűségét híven tükrözik.

A Pesti Hírlapban megjelent ünnepi hangú versében a trónfosztást és a Pestre bevonuló magyar sereget üdvözölte:

Fény és dicsőség a magyar hazára,
A gyáva futó ellenre szégyen!

...ingadoz, dől

A zsarnok trón, undok bűn alapja,
Trón, te rongyos felhő le az égről,

Ragyog már a szent szabadság napja...

Buda visszafoglalását Görgői táborából nézte végig, és a Frivaldszky Annához írt levelében számolt be róla: „Nézzé és jegyezze meg jól, kedves, édes Ninám, levelem költének napját: ez történelmi emlékü nap, ez Buda visszavételének napja!” A

világosi fegyverletételt egy, falujába visszatérő huszár elbeszélése alapján idézte íel (A huszár, Augusztus 20-án 1849-ben). A haza elvesztését siratja ebben, a harci zászló megőrzését akarta. A megadást szégyennek, árulásnak tartotta:

Dicsőség volt lelketek párnája,
A nevetek: Isten katonája,
S mert valátok mindig halni készen:
Mi vár rátok? tudjátok-e — szégyen.

Üres szóra, pusztá ígéretre
A sereg már fegyverét letette;...

És a zászlót, mely alatt küzdöttünk.
S száz csatában lobogott felettünk,
Melyre szent név: „Szabadság van írva,
Diadalként ellenség nem bírja...”

Tépjétek szét, rongyait vigyétek,
Ez légyen legszentebb ereklyétek.
Aztán menjen, a ki merre akar.
Éljen a hon! s az elárult „Magyar”!

A nemzeti tragédia átérzésének adott hangot a szabadságharc rokkantjairól (Két béna) és a halálhírt hozó hírnökről (A hírnök) írott költeményeiben, balladájában is.

A szabadságharc sorsának rosszrafordulását látva, üldöztetéstől tartva Bérczy bújdosni kezdett. Július elején Vanyarcra, sógorához utazott. Két hónap múlva azonban — mert nem érezte ott biztonságban magát — Balassagyarmatra ment bátyjához, aki éppen akkor szabadult ki a börtönből, ahová a szabadságharc alatti cselekedeteiért és egy lakásán őrzött Kossuth kép miatt került. Amikor itt keresték a zsandárok Bérczyt, szerencsére már leendő apósának svábhegyi lakásában tartózkodott. Bátyja, hogy az üldözőket tévútra vezesse, azt mondta, hogy Angliába vagy Franciaországba menekült. Bérczy Budáról is tovább ment. A telet Putnokon — a legidősebb Frivaldszky lány férjének birtokán töltötte. Pesten csak 1850 tavaszán jelent meg újra.

Életét előről kellett kezdenie, egyáltalán nem biztató helyzetét átgondolnia, választani a lehetőségek között. Különösen nehéz volt ez akkor, ha nem akarta feledni hitét, szándékait. Hivatali állást a kecsegtető ajánlatok, az ismerősök segítőkész tanácsai és anyagi helyzetének kényszerítő hatásának ellenére sem vállalt. Nem betegsége volt ennek az oka, hanem hűsége az elbukott eszmékhez, az a törekvése, hogy megőrizhesse a cselekvés szabadságát. Véglegesen és kizárólagosan az írói hivatást választotta „kenyéradó állomás”-ként.

Újra találkozott ekkor jegyesével, Frivaldszky Annával, — aki a harcok idején Olaszországban tartózkodott —, de Bérczy, betegsége miatt aggódva tépelődött, hogy a házassággal magához kösse-e Annát. Végül is orvoshoz fordult, a Görgei táborában megismert Lumitzer Sándorhoz, aki bár súlyosnak tartotta Bérczy betegségét, mégis javasolta a régen eltervezett szándék megvalósítását. A házasságot 1851-ben kötötték meg. Frivaldszky Imre Szolnok mellett birtokot vásárolt nekik, ahová le is költöztek. De a gazdálkodáshoz nem értő, és a Pestre visszakívánczó Bérczy néhány hónap múlva visszatért a fővárosba.

A cenzura által élénk figyelemmel kísért és színvonalban erősen ingadozó, rövidebb-hosszabb ideig fennálló pesti lapokban jelentkezett Bérczy műveivel. Elbeszélései jelentek meg a Magyar Hírlapban (1850—52), a Magyar Emléklapokban (1850), a Szépirodalmi Lapokban (1853), a Budapesti Hírlap-ban (1853), a Délibáb-ban (1853) és a Divatcsarnokban (1854). Ugyanezekben közölte angol fordításait is (W. Irving, Dickens, Bulwer, Scott Walter, Thackeray stb.). A lapokban megjelent legjobb novelláit 1852-ben Emich Gusztáv adta ki két kötetben Élet és ábránd címmel. Könyve szinte visszhangtalan maradt, csupán a Pesti Napló emlékezett meg róla.

Gyulai Pál és Kemény Zsigmond segítségével 1851-ben munkatársi állást kapott a Császár Ferenc által szerkesztett Pesti Naplónál, amelynek a külföldi rovatát szerkesztette. 1854-ben valószínűleg Csengery és Kemény ösztönzésére maga is kísérletet tett lapalapításra. Egy szépirodalmi folyóiratra kért engedélyt, amelynek Szemle, az élet, irodalom és művészet köréből lett volna a címe. Kérését azzal indokolta, hogy nincs olyan szépirodalmi lap, amely érett ízlésű munkákat közölne. Kérelmét elutasították, jellemző módon az 1848—49-es magatartása miatt.

Pákh Albertnek — a „tizek” egyikének — azonban sikerült megindítania a Vasárnapi Újság című szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilapot 1854-ben. Főmunkatársa Jókai Mór volt. A lap szelleméhez figyelemreméltó adalék Tompa — akit közreműködésre kértek fel — levele Pákhhoz: „Vasárnapi Újság? Nem hallottam még hírét. Jókai főmunkatárs vagy pláne szerkesztő? Hát a »Délbáb« hová lesz? Mindenesetre közéték állok, a hajdani »Tizek« akármelyikétől szégyen volna a hűtlenség. Legalább én, együgyű falusi ember, így képzelem, meglehet: Pesten *más pennával* írnak, mint Dálnoky professzor hajdan éneklé.” Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Bérczy is otthagyta a Pesti Naplót és a Vasárnapi Újság munkatársa lett. És talán döntő szerepe lehetett a Politikai Újdonságok című melléklap megindításában 1855-től amelynek főmunkatársa, majd 1865-től 1867-ig szerkesztője is volt.

Újabb elbeszélései és fordításai 1844-ben jelentek meg három kötetben Világ folyása címmel. Gyulai Pál szigorú bírálatnak vetette alá Bérczy munkáit a Pesti Naplóban: „... mívelt ízlése és ismeretei megőrzik a botlásoktól: erkölcsi érzése nem téveszti össze a jót a rosszal; nyelv és kidolgozás körül gondot tanúsít; iránya legkevésbé megtámadható: beszélyaiben mégis hiányzik valami, s ez a valami igen sok... Személyei, noha bennök sok eleme a költőinek, nem tudnak alakot váltani, egyénekké kikerekedni, meséi ügyesen kigondolva, de nincsenek megteremtve: az alkotó képzelem erőtlenségét vagy lankadtságát érezzük mindenütt. Innen művei közt inkább sikerülnek a humoros képek, kedélyes rajzok mint a valódi beszélvek.” Dicsérete is relatív: „A hang mely rajtok átvonul, az irány, melyet képviselnek, jótékony ellentéteket képez azon beszélvekkel, melvek divatlapjaink rendes táplálékai. S mik lapjaink rendes táplálékai? Francia hulladékok, valami durvaság, valami könnyelműségben feloldva, mi nem az erő vagy elmésség korlátlanágából foly, de az ízlés, a szív miveletlenségéből. Bérczy beszélyaiben mindenütt egy mívelt ízlésű ember szól hozzánk, s mindenütt érezzük benne azon jótékony hatást, mit reá az angol irodalom tön.”

Bérczy szépirodalmi alkotó munkássága az ötvenes évek második felében hátrébe szorult. Ennek valószínűleg nem csupán újságírói, szerkesztői munkája, elfoglaltsága az oka, hanem műveinek kritikai visszhangtalansága, illetve negatív fogadtatása is. 1855-ben és 56-ban a Politikai Újdonságok számára vezércikkeket és az európai politikai eseményeket ismertető cikkeket írt. Ezeket felhasználva, egy-egy

időszak eseményeit összefoglaló, népszerű nyelven megírt tanulmányokat, szemléket is megjelentetett: A keleti vizsály (Müller Gyula Nagy Naptára. 1855.), Világkrónika (a Vasárnapi Könyvtár jutalék-kötete 1856.), Visszapillantások Európa közelmúltjára (Nemzeti Képes Naptár 1856—1857.)

Barátai és ismerősei — a Nemzeti Casinó és a Pesti Lovaregylet tagjai — kérésére és támogatásával 1857 januárjában megindította a Lapok a lovaszat és vadászat köréből című sportlapot, amely a következő évtől Vadász- és Versenylap címmel jelent meg. A lap bevezető cikkét Eötvös József írta. Bérczynek nagy gondot jelentett a szerkesztői munka. Nemcsak munkatársakat kellett szereznie, hanem a magyar sportnyelvet is ki kellett alakítania. Ezen felül irodalmi igényességet igyekezett érvényesíteni a cikkek elbírálása során. Ez a törekvése nem volt minden eredmény nélküli. Arany László emlékbeszédében meg is jegyezte, hogy: „a Vadász- és Versenylap, a mellett, hogy a sport hivatalos közlönye volt, félig-meddig egy szépirodalmi lap feladatának is megfelelt.” De ezt bizonyította az 1863-ban kiadott Hazai és külföldi vadászrajzok című kötet is, amely a lap hat évfolyamának legjobb cikkeit tartalmazta, és amely Bérczy jellemzése szerint: „e könyv tartalma a szépirodalom könnyebb s a szaktudomány komolyabb igényei között mintegy középhelyet foglal el.” A lap szerkesztésén kívül a sportirodalom terén Bérczy egyéb munkákat is közreadott: Magyar—német és német—magyar vadászműszótár (1860.), Magyar Méneskönyv (1865.) és cikkeket írt az Egyetemes Magyar Encyclopédiába. (1895).

Bérczy — mint említettük — ebben az időben alig írt szépirodalmi művet. Egy Madách-hoz írott levelében (1861) keserű derűvel jellemezte önmagát: „... Kemény, Jókai regényeket írnak. Én is hegyezem tollamat, s nemsokára vágni fogom. A négy lustrum hátamon ugyan, de most ismét azt mondom, mit az öreg táblabíró a Lánchíd tervezésekor: »Minek az már erre a rövid időre?» Bár e hasonlat hatalmasan sántít, mert a táblabírót századokkal élheti túl a Lánchíd, míg az én lepkeéletű betűim előttem enyésznek fel a semmiségbe. Egyébiránt is minden csak »vanitátum vanitás«, jó, hogy megírta Kőlcsey, legalább utána mondhatja az, ki — mint jómagam — az erő hiányában e vigasztalásban akarja önmaga előtt eltussolni.”

Az irodalmi élettől azonban nem szakadt el. Irodalmi érdeklődése, esztétikai nézetei és baráti köre is a kialakuló irodalmi Deák-párthoz, a Kisfaludy Társasághoz kapcsolták őt. Nézeteit legrészletesebben a Külföldi regényirodalom (Budapesti Szemle 1858.) című tanulmányában és az Irodalmi humorról tartott székfoglalójában — a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották 1859 decemberében — fejtette ki. Ezekben a francia irodalommal szemben az északi népek (angol, orosz) irodalmát dicséri. Kritikai tevékenysége, amely Greguss Ágost szerint: „a dicséretben az őszinteség melegsége és biztossága, az ócsárlásban a gúny attikai fűszere, mindkettőben pedig a meggyőződés ereje által” tűnt ki — más módon is hatott: a Kisfaludy Társaságban a kiadandó Shakespeare-fordításoknak egyik bírálója volt és tagja az Akadémia és a Nemzeti Színház drámabíró bizottságának is.

Különösen őszinte szeretettel segítette barátjának Madách Imrének irodalmi munkásságát, érvényesülését. 1861-ben névnapjára írt levelében örömmel tudósította Az ember tragédiájának kedvező fogadtatásáról: „Minap este a Casinóban kandalló körül ülven többen, Csengery Antal nem győzött elég dicséretet halmozni az Ember tragédiájára, melyet Fausttal és Manfréddel helyezett párhuzamba. Gratulálok e nagyszerű sikerhez s mai neved napján neked sok egészséges évet, irodalmunknak tolladból sok ily műveket óhajtok.” Madách elsősorban Bérczyvel és ennek barátai

körével — Gyulai, Szalay László, Eötvös, Csengery — találkozott Pesten és Budán. Mindig szívesen látott vendég volt Bérczyék Szervita téri otthonában, ahová örömmel hívták, várták: „Szontágh írja, hogy együtt jösztek Pestre majd »ha fagy«, az-az ha beáll a keményebb tél. Hozzon Isten, nagyon jól fog esni néhány veletek töltenő nap.” — írta Bérczy egy 1861 novemberi levelében. 1864-ben, mivel Madách betegsége miatt nem tudott jelen lenni az Akadémiába való beválasztásán, székfoglaló beszédét — A nőről, különösen aesthetikai szempontból — Bérczy olvasta fel. És ugyanő vállalta elhunyt barátjának búcsúztatását is. A Kisfaludy Társaság 1866. február 6-i ülésén elmondott emlékbeszéde az első, tudományos értékű, ugyanakkor költői érzékenységgel megírt ismertetés Madách Imre életéről, munkásságáról. Őszinte szeretete és segítőkészsége Madách családjával kapcsolatban is megmutatkozott. Az árván maradt Madách Aladárt és Balogh Károlyt — Madách Imre tragikus sorsú nővérének, Máriának fiát, — akik a pesti piarista gimnáziumban tanultak, pártfogásába vette: „Bérczy karolta fel a falu csendes és egyszerű életéből a fővárosba szakadt két tapasztalatlan, bátortalan diákot s meghívta őket családi körébe és otthont adott nekik otthonában. A tudományos, irodalmi és politikai élet számos kiválósága fordult meg ez időben az agg tudósházánál. S a ház élénk életű gyermekszobájában ismerkedett meg Atyám Bérczy Károly leányával, Margittal is, kit aztán később 1875 őszén nőül vett.” (Balogh Károly: Madách az ember és költő. Bp. 1934.)

Bérczy Károlyt a Kisfaludy Társaság 1862. január 30-án választotta tagjává. Székfoglalóul Puskin Anyeginjének egy Bodenstedt nyomán fordított részletét olvasta fel. Az a tény, hogy az Anyegin lefordítása Bérczy legjelentősebb és legsikeresebb munkájának tekinthető, és hogy a „magyar Anyegin”-nek irodalomtörténeti jelentősége van irodalmunkban, érdemes e kérdéssel részletesebben foglalkozni.

A korabeli irodalmárok és olvasók Puskin műveit szinte kizárólag külföldi fordításokból ismerték. Az első legjelentősebb Puskin életrajz csak 1864-ben jelent meg magyarul (Kiss Ferenc: Oroszország első költője. Fővárosi Lapok, 1864. szept. 13.). Verseinek első fordításai pedig 1862-től 1866-ig Zilahy Károlytól, Zilahy Imrétől és Bérczy Károlytól. Az Anyegin fordításával Zilahy Imre 1863-ban kezdett foglalkozni, Vajda János Nővilágjában, a május 16-i számban meg is jelentetett egy részletet, de a szerkesztőtől megjegyzésből azt vehetjük ki, hogy a további munkáról lemondott. Bérczy ugyanis már az előző évben — az említett székfoglalóban — nyilvánosságra hozta fordításait, és az is köztudottá vált, hogy a Kisfaludy Társaság a teljes fordítást tőle kívánja megjelentetni.

Nem tudjuk pontosan meghatározni azt az időpontot, amikor Bérczy Puskin műveit és az Anyegint először olvasta. Az 1866-ban megjelent fordítás elé írt Előszava azonban nyújt némi eligazítást: „Anyegin Eugént több év előtt Bodenstedt kitűnő fordításában olvastam először... — írta, majd: — Puskin művei az összes orosz szépirodalom iránti érdekeltségemet kelték fel, s csakhamar azon meggyőződésre jutottam, hogy nem csupán Puskin és Byron, hanem általában a jelesebb orosz és angol írók között van bizonyos szellemrokonság, mely az írói objectivitás legmagasabb fokán, a humor közösségében nyilatkozik.” Ezt a gondolatot azonban Bérczy már kifejtette akadémiai székfoglalójában is, így tehát a „több év előtt” 1859 előttre vonatkozhat. Ugyancsak az Előszóban arra is utal, hogy mikor kezdte a fordítást: „E jeles műnek irodalmunkba átültetését célozom akkor tűztem ki, midőn néhány év előtt újra olvasván, szépségei annyira megragadtak, hogy az első versszakot játék- és kísérletképpen fordítgattam s az első fejezet végéig értem.” Az újra-

olvasás mindenképpen 1862 januárja előtt történhetett, hiszen akkor már a Kisfaludy Társaságban felolvasott belőlük. Ebből viszont az állapítható meg, hogy Bérczy nem csupán a teljes fordítást végezte el elsőnek, hanem egyáltalán fordítani is elsőként kezdte.

A felolvasott részletek elismerő fogadása végleg megerősítették Bérczy szándékát a teljes fordításra. Nemcsak lelkesedéssel, hanem igen nagy igényességgel is látott munkához: „Akkor még csak Bodenstedt német fordítása állt előttem; de bármily kitűnő legyen is ez, éreztem és tudtam, hogy másolatról vett másolat halványan, színevesztetten fogna tollam alól kikerülni. Eredetiben olvasni, eredetiből fordítani Anyegint, e vágy napról-napra erősebb gyökeret vert bennem; oroszul kezdtem tanulni...” (Előszó). De nemcsak az orosz nyelvet tanulta Bérczy, hanem széleskörűen tanulmányozta a Puskinra, az orosz irodalomra és az orosz életre vonatkozó irodalmat is, mint ahogy erről említést tett Előszavában, és ahogy ez kitűnik a fordítás elé írott Puskin életrajzából és a fordításhoz fűzött jegyzeteiből.

A fordítást az 1838-ban kiadott — Zsukovszkij, Turgenyev és Vjazemszkij által szerkesztett — díszkiadás szövege alapján készítette el. Munkája négy évig tartott, melyet időnként Bérczy újra meg újra előtörő betegsége is késleltetett. Részleteket a Részvét Könyvében (1863), a Koszorúban (1863. I. félév), és a Fővárosi Lapokban (1866. ápr.) közölt a fordításból. A teljes 1866 márciusában a Kisfaludy Társaság műfordítási gyűjteménye köteteként jelent meg.

A művet a kritika és az olvasók tábora egyaránt nagy elismeréssel és érdeklődéssel fogadta. Újabb és újabb kiadásai jelentek meg. 1948-ig összesen tizenöt. Irodalmunkban új műfaj születését eredményezte — Balogh Zoltán: Alpári, Gyulai Pál: Romhányi, Arany László: Délibábok hőse, Reviczky Gyula: Szeptember című verses regénye —, hatása a XX. századi magyar irodalomban is, Krúdynál is nyomon követhető. Újabb kritikánk erőteljes revízió alá vette a fordítás értékeit. Bérczyt elsősorban a mű kritikai elének tompításában, a főhős egyéniségének elnéző és megértő értelmezésében, megjelenítésében marasztalják el. Ha egyet is értünk ezekkel az álláspontokkal, mégis szükségesnek tartjuk kiemelni: Bérczy világosan felismerte Puskin művének és általában az orosz irodalomnak bíráló hangvételét, sőt ezt erénynek minősítette Előszavában is: „...az orosz író ostoroz, hogy javítson és zokogva nevet saját honi viszonyain, midőn ezeknek természetes, hű képét adja. S e képek épen ezért, mert élethívek, mert igazak: szépek, megragadók...” és az Anyeginről ugyanott: „...az orosz viszonyokra és társadalomra vonatkozó temérdek gúnyt is foglal magában...” Mégis, hogy ennek ellenére mindez a fordításban nem nyilvánvaló, annak oka — véleményünk szerint — a kor meghatározott irodalmi és társadalmi szemléletében, esztétikai, etikai felfogásában és a kor magyar irodalmát általánosan jellemző nyelvi és stíluseszközök helyzetében található meg és nem Bérczy feltételezett szándékaiban egyedül.

Bérczy Károly Anyegin lefordításával végül is kivívta azt az egyértelmű irodalmi hírnevet, elismerést, amelyre valószínűleg mindig is vágyott. És ebben az időben írta meg eredeti alkotásai közül is a legjobbat, a lélekábrázolás, a hősök jellemzése, a logikus cselekményelbonyolítás és a szerkezet átgondoltsága terén kitűnő Gyógyult seb című elbeszélését.

Életének utolsó időszakát is igen sokrétű és serény munkálkodás jellemezte. Általános elismerés és tisztelet, barátai őszinte szeretete, harmonikus családi boldogság légkörében élt. Otthona irodalmárok, tudósok, politikusok találkozóhelye volt

Betegsége azonban, különösen egyik leányának halála után egyre rosszabbra fordult. A hazai és külföldi gyógyfürdők rendszeres látogatása sem segített már. 1867 decemberének elején lába is dagadni kezdett, szobáját nem hagyhatta el. Ő maga a halál gondolatával kezdett megbékélni. Jellemző erre barátainak — Szontágh Pál és Rajnis Pál — utolsó látogatásáról felmaradt epizód: „Az örökké vidám Szontágh Pál mikor belépett, meglepetve mondá: Nem is tudtam, hogy internálva vagy!? — Egyelőre internálva — felelt melancholikus mosollyal a beteg, — nemsokára internálva. S a látogatás estéjén, 1867. december 11-én halt meg.”

Haláláról minden lap megemlékezett, felidézve és méltatva Bérczy nemes emberi magatartását, írói, közéleti tevékenységét. A Kisfaludy Társaságban 1868 februárjában Zichy Antal búcsúztatóját Szigligeti Endre olvasta fel, az Akadémián pedig 1875. november 29-én Arany László mondott emlékbeszédet. Pesten, a Kerepesi úti temetőben temették el december 13-án. Az azonban nem köztudott, hogy valószínűleg felesége kérésére, aki Jobbágyiba költözött fiához, Gézához, a jobbágyi temetőbe vitték át hamvait. A község halotti anyakönyve erről a következőket tartalmazza: „Halál, év, hó, nap: 1867. december 11. Neve, hitestársának neve, polgári állása: Bérczy Károly földbirtokos, a m. tud. akadémia lev. tagja, Frivaldszky Anna, rk., férje. Születése: Balassa-Gyarmat. Lakóhelye, utca, házsám: Pest Szervita tér 3 sz. Neme: fi. Kora: 46 év. Vallása: r. k. Volt betegsége: szívbaj. A temetés helye és napja: Pest. 1867. December 13. A temető lelkész neve és hivatala: Haboz László káplán, a pest-belvárosi plébánián. Észrevételek: Exhumáltatván a budapesti kerepesi úti temetőből, a családi sírboltba temettetett Jobbágyiban 1908. évi szeptember hó 19-én délután Bősze Emil plébános által.”

KOJNOK NÁNDOR